

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Pázmány Péter nyomtatásban megjelent korai vizsgatételei. (Graz 1598—1600) A Szabó Károly-féle *Régi Magyar Könyvtár* (RMK) első két kötete által felölelt nyelvi, ill. területi hungarika-kategória új és igényes feldolgozása a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNy) elnevezésű vállalkozás keretében, mint a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Széchényi Könyvtár közös vállalkozása folyik. Ennek során 1971-ben megjelent — majd akadémiai díjat kapott — az RMNy első, 1601-ig terjedő kötete. Azóta elkészült a második periódus (1601—1635) kiadványait tartalmazó kötet kézírata is. A következő az 1636—1660 közötti korszakot öleli majd fel. Míután a munkálatok korhatára — az RMK 1711. záróévtől eltérően — az 1800. esztendő, szükségesnek mutatkozott a hazai közgyűjteményekben őrzött és e kategóriába tartozó 18. századi nyomtatványok regisztrálása. A legutóbbi időben — beleértve több külföldi könyvtár állományát is — mintegy 90 000 példány adata került így be az OSZK-ban vezetett nyilvántartásokba. Ennek során több mint négyezer, bibliográfiailag eddig még ismeretlen nyomtatvány bukkant elő, amelyek adatainak publikálására is belátható időn belül sor fog kerülni.

Amikor tehát az RMK I—II új, bővített kiadása, ill. annak folytatásának előkészítéséhez szükséges munkálatok mind elvben, mind gyakorlatban megnyugtató módon folynak, ezzel szemben a RMK III hasonló, rendszeres feltárása még el sem kezdődött. A hazai szerzők szellemi közreműködésével külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványok bibliográfiájának újraélesztése mindaddig, amíg az I—II. kategória gondozása nem volt megnyugtató módon biztosítva, az adott személyi és anyagi lehetőségek között elsiertett lett volna. Most azonban, hogy erről már nincs szó, hiszen az RMNy-vállalkozás lendületesen halad előre, végre gondolni lehet, de most már kell is, a hazai tudománytörténet szempontjából oly jelentős ún. személyi-intézményi hungarika közül legalább a szerzői hungarika kategória bibliográfiai gondozására. Ennek fontosságát és szükségességét Szentmihályi János az elmúlt évtizedek során számos fórumon újra meg újra hangsúlyozta.¹

Időszerűvé, sőt szükségesszerűvé vált tehát a szerzői hungarikával kapcsolatos munkálatok megindítása, amelynek első lépcsője a szempontok elvi tisztázása és rögzítése. Ide tartoznak olyan kérdések, mint amilyen az időhatár, a magyarországi természetes és jogi személyek kategóriájának szabatos meghatározása stb. Az illetékes fórumok erre vonatkozó elvi határozata és gyakorlati támogatása alapján azután megindult a tényleges munka. Hogy ennek során milyen mennyiségű és értékű új ismeretanyaggal lehet majd számolni, az természetesen előre nem jelölhető pontosan. Az előzetes felmérések és tapasztalatok azonban sokatígérőek. Így eddig is már több mint ezer olyan nyomtatványt tartanak az OSZK-ban számon, amely a Szabó—Hellebrant-féle RMK III-ban nem szerepel, pedig az erre irányuló rendszeres gyűjtés még meg sem indult. Ami pedig az előkerülő dokumentumok tudománytörténeti értékét illeti, arra legyen példa a Pázmány Péter által, első

¹ *Magyar Könyvszemle* 1958. 109—117.

grazi professzorkodása idején (1598–1600) írt és nyomtatásban közreadott vizsgatételek szűk területére szorítkozó, alábbi vizsgálódás eredménye.

Pázmány Péter hosszú, folyamatos kiképzése 27 éves korában fejeződött be, amikor is a közel négy esztendeig tartó római teológiai tanulmányainak végére ért.² Ekkor Grazba rendelték öt rendjének, a jezsuitáknak előjárói. Itt, Stájerország fővárosában Károly, majd fia és utóda, Ferdinánd főherceg — elsősorban a jezsuitákra támaszkodva — következetesen a protestánsok kiszorítására törekedett. Mind a stájer rendek, mind Graz városának lakói a 16. század hetvenes éveinek elején ugyanis túlnyomóan a reformáció hívei voltak.³ Károly főherceg 1571-ben telepítette be a városba a jezsuitákat, akiknek kollégiuma 1585-ben egyetemi rangra emelkedett.⁴ Az ellenreformáció céljainak megvalósítása érdekében az oktatási intézmények egész sorát hozták létre, amelyekben a század végén 90 jezsuita 1500 diákot tanított. A jelentős számú egyetemi hallgatónak 10–11 jezsuita professzor tartott előadásokat.⁵

Ilyen körülmények között lett a Rómából érkezett Pázmány 1597-ben a diákokthoz felügyelője, majd egyetemi tanári megbízatást kapott a bölcsészettudományi (philosophia) fekvésén.⁶ 1600-ig töltötte be ezt a posztot, amikor is hittérítő feladatokkal rövid időre visszatért Magyarországra (Vágsellye, Kassa).⁷ 1603–1607 között ismét a grazi egyetemen tanított, de most már a teológiai fakultáson. 1607-ben azután végleg hazatért.

A jezsuiták által világszerte egységesen alkalmazott tanmenetnek megfelelően az egyetemi fokozatok elnyeréséhez a jelöltnek nyilvános vizsga keretében kellett megvédenie azokat a tételeket, amelyeket az elnöklő professzor írásban előzetesen összeállított. Így e munkák szerzőjének is a vizsgáztatót (praeses) és nem a vizsgázót (respondens) kell tekinteni.

Pázmány első professzori működése tehát három évre (1597 ősztől–1600 őszeig) terjedt. Az ennek során általa készített és nyomtatásban megjelent vizsgatételek közül 1895-ben Carlos Sommervogel csupán kettőt vett számba nagy, jezsuita bibliográfiájában: az egyik a *De corpore naturali*, a másik a *De ente*.⁸ Hellebrant Árpád ezeket az adatokat az RMK III. kötetének pótlásába 1898-ban még utólag beemelte a 4813. és 4814. számok alatt, bár példányt nem ismert belőlük. 1905-ben Szinnyi József sem tett mást, mint hogy megismételte a fentieket.⁹

A legutóbbi években azután jelentős továbblépés történt a szakirodalomban Pázmány első tanársága során kiadott vizsgatételek megismerése terén. Juliane Keller 1970-ben közreadta az 1620 előtt készült grazi nyomtatványoknak a Grazban őrzött példányok alapján összeállított bibliográfiáját.¹⁰ A helyi püspöki könyvtárból ő már példányt is ismertett az 1600. évi *De corpore naturali*ből.¹¹ Sőt ugyanabból a gyűjteményből még egy korábban ismeretlen, 1598-ból származó filozófiai vizsgatételek két példányáról is beszámolt, amelyeket Joannes Ludeckius vizsgájára állított össze Pázmány.¹²

Óry Miklós Pázmány második tanárkodása idejének egyik, vizsgatételeit tartalmazó nyomtatványát¹³ 1605-ből a közelmúltban hasonmás kiadásban tette közzé. Ennek kísérő-

² ÓRY Miklós: *Pázmány Péter tanulmányi évei*. Eisenstadt 1970. 91–142.

³ FRAKNÓI Vilmos: *Pázmány Péter*. Bp. [1886], 25.

⁴ *Katholikus Szemle* 1935. 10–11. Kastner Jenő.

⁵ Sfk Sándor: *Pázmány, az ember és író*. Bp. 1939. 38–39.

⁶ 3. jegyzet 25–26. l.

⁷ *Ungarn Jahrbuch* 1976. 73–90. Óry Miklós.

⁸ *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. Tom. VI.* Bruxelles–Paris 1895, 405. has.

⁹ *Magyar írók élete és munkái. X. köt.* Bp. 1905. 622. has.

¹⁰ *Grazer Frühdrucke 1559–1619*. Graz 1970.

¹¹ Jelzete: 54 I A 2/7–18 — Keller 175. sz.

¹² Jelzete: 54 I A 2/7–13 és 54 I A 2/8–19 — Keller 152.

¹³ RMK III 1018.

tanulmányában még további, Pázmány alatt, 1598-ban készült vizsgatételről is beszámolt,¹⁴ amely *De vario ac multiplici ente philosophico* címmel látott napvilágot, és amelynek egy példányát a grazi egyetemi könyvtárban őrzik.¹⁵ Az 1600. évi *De ente* című kiadványt azonban ő is csak a korábbi híradások alapján ismertette, mert példányt még nem sikerült találnia. Ugyanakkor éppen ennek a lappangó munkának jelentőségét hangsúlyozta Pázmány filozófiai tanának vizsgálatában, mert fennmaradt kézírataiból hiányzik a metafizikai és a lélekről szóló előadások szövege.¹⁶ Bitskey István — Óry munkájának ismertetése kapcsán — mint kutatási feladatot jelölte meg „a grazi egyetemi disputációkon Pázmány elnökletével védett többi libellus felkutatását”-t.¹⁷

Ezek után nem kis örömmre szolgált, amikor az olomouci egyetemi könyvtár egyik gyűjtőkötetében nem kevesebb, mint három. 1600-ban megjelent Pázmány-féle vizsgatételre bukkantam. Ezek között volt a Keller, majd Óry által Grazban már megtalált *De corpore naturali* egy további példánya.¹⁸ Előkerült végre a fentiekben már többször is említett és értékelt *De ente* is.¹⁹ Ezeken túlmenően felbukkant egy Pázmánytól szerkesztett és eddig teljesen ismeretlen vizsgatétel is 1600-ból *De speciebus corporis naturalis* címmel.²⁰

Így tehát most már 1598-ból két, 1600-ból pedig három Pázmány-féle nyomtatott vizsgatétel ismeretes, amelyek részletesebb bibliográfiai ismertetése a következők:

1. Theses philosophicae de vario ac multiplici ente philosophico, quas in alma academia Graecensi pro gradu magisterii seu doctoratus in artibus liberalibus & philosophia consequendo defendet nobilis et reverendus ac eruditus dominus Antonius a Zara Aquileiensis, earundem artium liberalium & philosophiae baccalaureus, praeside r. p. Petro Pazmani e Societate Jesu, philosophiae magistro & professore ordinario. Disputabuntur in aula Graecensis universitatis mense Augusto die horis. Graecii Styriae excudebat Georgius Widmanstadius anno MDXCVIII.

A₁b: *Vera nobilitas est clarum esse virtutibus* címmel nyolcsoros vers szól Ferdinánd főhercegnek, akinek fametszetes címe is itt látható.

A₂a – A₃b: *Ferdinando archiduci Austriae, Styriae...* címzésű ajánlás, amelynek keltezése *Graecij ex academia Calend. Augusti anno 1598* és aláírója a vizsgázó *Antonius a Zara Aquileiensis*.

A₄a – D₁b: *De ente metaphysico I – X, De ente physico XI – XXX, De ente mathematico XXXI – XXXV, De ente morali XXXVI – XL, De ente logico XLI – L.*

D₂ab: *Epigramma nobilis et excellentis domini d. Joannis Baptistae Clari Forojuliensis, medici & philosophi in nobilem ac eruditum d. Antonium a Zara, assertionum philosophicarum defensorem* címmel hatsoros vers, amelyet *Eiusdem ad eundem* megjelöléssel négy további sor követ. — *Epigramma ad nobilem ac eruditum dominum Antonium a Zara, doctoris insignibus decorandum* címmel tízsoros vers *Gregorius Nenadich, canonicum Zagrab., oratoriae facult. stud.* aláírással. — *Epigramma ad nobilem ac eruditum d. Antonium a Zara, doctoratus philosophici laurea donandum* címmel nyolcsoros vers *Petrus Mehillus, nobilis Macedo, rhetorica stud.* aláírással. — *Epigramma ad nobilem ac eruditum d. Antonium a Zara, thesium philosophicarum propugnatores* címmel *Carolus a Schrottenbach, liber baro, poeseos auditor* aláírással.

A⁴ – C⁴D² = [14] lev. – 4°

Óry 2.

Graz Universitätsbibliothek.

2. Theses philosophicae, quas ad magisterii gradum in philosophia consequendum defendet eruditus artium liberalium eiusdemque philosophiae baccalaureus, Joannes Ludeckius Wricinensis Marchicus, s. p. a., praeside r. p. Petro Pazmani e Societate Jesu,

¹⁴ *Krisztus látható egyházáról*. Eisenstadt 1975. 38.

¹⁵ Jelzete: I 328520.

¹⁶ 14. jegyzet 33.

¹⁷ *Irodalomtörténeti Közlemények* 1975. 279.

¹⁸ Jelzete: 10884.

¹⁹ Jelzete: 10889.

²⁰ Jelzete: 10890.

philosophiae magistro & professore ordinario. Disputabuntur publice in aula Graecensis universitatis die Augusti hora. Graecii excudebat Georgius Widmanstadius anno MDIIC.

A₁b: *Symbolum* címmel tíz soros vers, amelynek *Joannes Ludeckius Marchicus, philosophiae baccalaureus* a szerzője.

A₂a–A₄b: *Martino episcopo Seccoviensi et vicario generali... archiepiscopi Salisburgensis per Styriam... domino ac patrono suo* címzésű ajánlás ugyancsak a vizsgázó, *Joannes Ludeckius Marchius* aláírásával.

B₁a–C₂b: Theses philosophicae. Ex metaphysicis I–X, Ex physicis XI–XXXIV, Ex mathematicis XXXV–XXXIX, Ex ethicis XL–XLIV, Ex logicis XLV–L.

C₃ab: *Ad eruditum d. Joannem Ludeckium, thesium philosophicarum propugnatorem* című 28 soros vers *Georgius Amende Misnius, artium ac philosophiae baccalaureus* tollából. – *Epigramma ad eruditum d. Joannem Ludeckium, magisterii insignibus decorandum* című tíz soros vers *Romedius Bendetto Tyrolensis, logicae auditor* aláírásával. – *Epigramma ad eundem* címmel nyolcsoros vers *Hieronymus a Salle Tridentinus, Romanae eloquentiae studiosus* tollából.

C₄a: *Alma universitas Graecen. archid. Carolo f.* köriratú fametszetes címer.

A⁴–C⁴ = [12] lev. – 4°

Keller 152, Óry 1.

Graz, Bischöfliche Ordinariatsbibliothek (2 pld.).

3. Philosophicae assertiones de speciebus corporis naturalis, quas in alma academia Graecensi pro gradu magisterii seu doctoratus artium liberalium & philosophiae consequendo defendet eruditi domini *Martinus Havenzweig Brunsbergensis Prutenus* et *Franciscus Scholtz Ungarus*, sum. pont. alumn. artium liberalium & philosophiae baccalaurei, praeside r. p. *Petro Pazmani e Societate Jesu, philosophiae magistro ac professore ordinario*. Disputabuntur in aula academica universitatis Graecensis mense Augusto die horis. Graecii Styriae excudebat *Georgius Widmanstadius* anno MDC.

A₁b: *Ad... Georgium, episcopum Lavantinum propugnatores thesium* című 18 soros vers.

A₂a–A₄b: *Georgio Stobaeo, episcopo Lavantino, serenissimi principis Ferdinandi archiducis Austriae & c. intimo consiliario & locumtenenti* című ajánlás, amelynek keltetése *ex academia archiducali 19. Calend. Sept. anno 1600* és aláírói *humillimi clientes Martinus Havenzweig Prutenus, Franciscus Scholtz Ungarus*, vagyis a vizsgázók.

B₁a–D₁b: De speciebus corporis naturalis I–XL, Ex reliqua parte philosophiae: ex metaphysica XLI–XLIII, Ex physica XLIV–XLVIII, Ex logica XLIX–L.

D₂a: *Alma universitatis Graecen. archid. Carolo f.* köriratú fametszetes címer.

A⁴–C⁴D² = [14] lev. – 4°

Olomouc, Státní vědecká knihovna.

4. Theses philosophicae, de ente eiusdemque passionibus ac speciebus, quas in alma academia Graecensi pro gradu magisterii seu doctoratus artium liberalium & philosophiae consequendo defendet eruditus dominus *Romedius Bendetto Tridentinus*, artium liberalium ac philosophiae baccalaureus, sum. pont. alumn., praeside r. p. *Petro Pazmani e Societate Jesu, philosophiae magistro ac professore ordinario*. Disputabuntur in aula academica universitatis Graecensis mense Augusto die horis. Graecii Styriae excudebat *Georgius Widmanstadius* anno MDC.

A₁b: *Epigramma illustrissimo & reverendissimo Carolo Madrutio, praesuli Tridentino a thesium propugnatore oblatum* című tíz soros vers.

A₂a–A₄b: *Carolo Madrutio, Tridentinae sedis episcopo dignissimo & c. domino & patrono suo* címzésű ajánlás a vizsgázó, *Romedius Bendetto Tridentinus* aláírásával.

B₁a–D₂a: De ente et passionibus eius I–XV, De speciebus entis XVI–XLIII, Ex physicis XLIV–XLVII, Ex logicis XLVIII–L.

D₂b–D₃b: *Epigrammata oblata eruditio artium liberalium & philosophiae baccalaureo, Remedio Bendetto, philosophicarum positionum defensori* címmel négy latin vers: hatsoros *a Joanne Opazky, equite Polono, physicae auditore* – tíz soros *ab Antonio Codin Tridentino, logicae studioso* – hatsoros *a Petro Bertholdo Tyroliensi, Romanae eloquentiae studioso* – tíz soros *a Joanne Baptista Possarello Italo, [olvashatatlanul kitörölt szó] poëseos studioso*.

A⁴–C⁴D³ = [15] lev. – 4°

RMK III 4814, Óry 4.

Olomouc, Státní vědecká knihovna.

5. Assertiones philosophicae de corpore naturali eiusque principiis et passionibus, quas in alma academia Graecensi pro suprema in philosophia laurea consequendo defendet eruditus artium liberalium & philosophiae baccalaureus, dominus *Henricus Scultetus Nissenus Silesius* sum. pont. alumn., praeside r. p. *Petro Pazmani e Societate Jesu, philosophiae magistro ac professore ordinario*. Disputabuntur in aula academica universitatis Graecen-

sis mense Septembri die hora. Graecii Styriae excudebat Georgius Widmanstadius anno MDC.

A₁b: *Ferdinando archid. Austriae ecclesia patrono vita victoria felicitas* köriratú fametszetes címer.

A₂a–A₃a: *Martino episcopo Seccoviensi, illustrissimi principis archiepiscopi Salisburgensis per Styriam vicario generali &c. domino ac patrono suo observandissimo* című ajánlás, amelynek keltezése *Graetii 26. Augusti* és aláírója a vizsgázó, *Henricus Scultetus Nisenus Silesius*.

A₃b–C₃a: De corpore naturali & eius principiis I–XII, De causis corporis naturalis XIII–XXI, De corporis naturalis affectionibus communibus XXII–XLIV, Ex reliqua parte philosophiae XLV–LI.

C₃b: *Alma universitatis Graecen. archid. Carolo f.* köriratú fametszetes címer.

A⁴–B⁴C³ = [11] lev. – 4°

RMK III 4813, Keller 175, Őry 3.

Graz, Bischöfliche Ordinariatsbibliothek – Olomouc, Státní vědecká knihovna.

Miután az ismertetés keretében a Pázmány-féle vizsgatételek részletesebb értékelésére nem vállalkozhatok, az öt kiadványt csupán az ajánlás címzettjei szempontjából vizsgálom meg. Magától értetődő, hogy ezek – mint patrónusok – vagy Ferdinánd főherceg, vagy egy püspök. A trentói származású Romediuss Benedetto saját püspökének, Carolus Madrutiusnak ajánlotta a Magyarországról érkezett Franciscus Scholtz és a poroszországi Braunsbergből (ma a lengyelországi Braniewo) való Martinus Havenzweig a lavanti püspöknek, Georgius Stobaeusnak címezték írásukat. Johannes Ludeckius és a sziléziai Neisse (ma a lengyelországi Nysa) szülötte, Henricus Scultetus pedig Martinus, seckauai püspöknek ajánlotta. Mindez jól beleillik a fentiekben már vázolt ellenreformációs törekvésekbe. Ferdinánd főherceg ugyanis ennek során – a jezsuiták mellett – a két közeli püspökre, Georg Stobaeusra és Martin Brennerre támaszkodott. Stobaeus aktivitása kiterjedt arra is, hogy a katolikus egyház akkori általános és nagy paphiányának megszüntetése végett a szegénysorsú papnövényedékek grazi konviktusában, a Ferdinandeumban a püspökökkel, prelátusokkal és gazdagabb parókiákkal ösztöndíjakat alapíttatott. Ő maga is három tanuló teljes ellátására tett 1500 forintos alapítványt.²¹ Ezek a hallgatók azután kinyomtatott vizsgatételeik elé, amelynek költségeit is nyilván a pártfogók viselték, szinte kötelességszerűen írták az említett ajánlásokat patrónusaiknak.

* * *

A fentiekben csupán az említett nyomtatványok bibliográfiai leírására kerülhetett sor, tudománytörténeti kiértékelésükre nem. De talán így is sikerült érzékeltetni, hogy olyan jelentős személynek, mint Pázmány Péternek munkásságából, annak is csupán első, igen rövid szakaszából hány ismeretlen, vagy alig ismert kiadvány hozható még napfényre. Míg tehát az RMK III tőle mindössze két, vizsgára készített írásáról értesült, de példányról nem tudott, addig most már öt nyomtatványát példányok alapján pontosan le lehetett írni. Az egyik, eddig teljességgel ismeretlen kiadvány jelentőségét csak növeli, hogy az egyik vizsgázó, „Franciscus Scholtz Ungarus” Magyarországról jött tanuló volt.²²

Mindezek alapján időszerűnek tűnik az a feladat, hogy az elvek előzetes és gondos tisztázása után most már sor kerüljön a hazai szerzők 1801 előtt külföldön, idegen nyelven kinyomtatott műveinek módszeres felkutatására, nyilvántartásba vételére és bibliográfiai publikálására. Biztosra vehető, hogy ennek során a hazai származású írók eddig ismert

²¹ 5. jegyzet 11. és 17.

²² Jegyzék 4. tétele. – ANDRITSCH, Johann: *Studenten und Lehrer aus Ungar und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586–1782)*. Graz (1965): 25. l.

tevékenységét számtalan, külföldön nyomtatott, eddig még elrejtve maradt mű fogja bővíteni. A mostani kis „mintavétel” Pázmány munkásságából még arra is utal, hogy több, eddig ismeretlen, irodalmilag aktív, hazai személy felbukkanása is remélhető.

BORSA GEDEON

Egy ismeretlen 1601. évi bártfai nyomtatványról. A Rávay család szklabonyai blatnicai ágának kisselmecei (Stiabnicka) levéltárából 1601-ben kelt, öt misszilis levélben, egy ma már példányból nem ismert, Jakob Klöss bártfai nyomdájában készült alkalmi nyomtatvány kiadástörténetére vonatkozó adatok találhatók.¹ E leveleket mintegy száz éve Ábel Jenő, a fiatalon elhunyt kiváló filológus már ismerte és az itt közöltek közül a 2., 3. és 4. számú darabról — feltehetően ugyancsak a bennük felbukkanó könyvészeti adatok miatt — kivonatos másolatot készített magának. Ezeket irodalmi hagyatékában az Akadémia könyvtárának kéziratgyűjteményében őrzik.² Az ismeretlen bártfai nyomtatványról ezen kivonatos másolatok alapján, de az Ábel által lemásolt szövegrészek közlése nélkül Ráth György adott hírt.³ További két levelet, amely az említett levéltári fondban időrendben a három kivonatolt levél közelében található, Ábel nem tartotta figyelemre méltónak, jegyzetet sem készített róla és ezért ezekről Ráth sem tudhatott. Az elveszett nyomtatványra vonatkozó eddigi ismeretek a szakirodalomban tehát hiányos adatközlésre alapulhattak. Ezért érdemesnek látszik az öt levél szövegének közlése és magyarázata.

I.

1601. július 1. Paulus Malus levele Révay Ferencnek.

Salutem M[agnificentiae] D[ominationi] V[estrae] precor a Saluatore, et me studiaque mea offero, etc. Mitto M[agnificentiae] V[est]rae descripta Epitaphia. Quae V[est]ra M[agnificentia] mittat ad Melicheorem Rohacz, Rectorem Scholae Epperiensis, scribatque ut unum is Studiosum adolescentem mittat Bartpham, qui det excudenda Epitaphia, ut rediens Bernhardus Draschkoczi domum, ea referat. Transitorius [e]n[im] est Epperies. Bartpha quatuor milliaribus distat ab urbe Epperies. Ipse haud potest illuc proficisci. Ego ad Rectorem Scholae Bartphensis scripsi, ut curet, quam primum uel statim potius, excudenda haec Epitaphia. Typographo mittat V[est]ra M[agnificentia] unum, uel duos taleros, aut nonenarios, qui Epperiessino Bartpham proficiscetur et mittat d[en]arios 50. Instruat etiam M[agnificentia] V[est]ra D[omi]num Bernhardum, ut diligenter agat cum Melicheore Rohaczio, quorum parentes subditi sunt V[est]rae M[agnificentiae], ut mature curet excudenda ad Epperiessinum perferenda exemplaria. Quod reliquum est, M[agnificentiae] V[est]rae prudentiae committo. Illud unum agat V[est]ra M[agnificentia] ut D[omi]nus Bernhardus det operam ne sine exemplaribus redeat.

Ualeat V[est]ra M[agnificentia] felicissime et floreat. Datum Moschociae Calen[das] Julij Anno 1601.

Magnif[icentiae] Vestrae
addictissimus
Paulus Malus

Kívül:

Magnifico Domino Francisco e Rewa, Comiti Comitatus Thurocien[sis] etc. Domino Patrono meo perpetuum observandiss[imo].

¹ Mikrofilmje az Országos Levéltárban az 1416. számú tekercsen.

² Jelzete: MS 355. számú doboz, 33., 94. és 95. fol.

³ *Irodalomtörténeti Közlemények* 1894. 157. lap.

2.

1601. augusztus 12. Melchior Rochacius levele Révay Ferencnek.

Mag[nifi]ce domine, D[omi]ne mihi semper obseruandissime, Post salutem et debitam Studiorum commen[dat]ionem].

Literas Mag[nificent]ae V[est]rae 2 Julij datas, 9 Augusti accepi, quas ut debui, obseruavi, colui et honoravi. Et, si non fecissem, valde alienus a Gratijs et Musis dici possem. Domino Bernhardo Draskoczy, ut scribitur, non fuisse traditas licet conijcere, quoniam in ascensu itineris Vngwař me salutavit, literarum et epigrammatis mentionem nullam fecit. Quandoquidem Jacobus Klös Typographus Bartphensis homo pius et circumspectus praesens in nundinis Epperien[sibus] fieri, juxta petitionem et votum Mag[nificent]ae Dom[inationis] V[est]rae, personaliter cum illo egi, voluntatem Mag[nificent]ae V[est]rae aperui. Prima fronte pecunia, pro more suo, non visa, recusavit; sed tandem petitus et animatus ea conditione accepit, ut promissi duo Tall[eros] quam citissime transmittantur. Promptum fore ad 25 Aug[usti] stylo Juliano, bona fide, promisit.

Hoc ergo Mag[nifi]ce Domine solummodo restabit, ut modum de mittendo et accipiendo praemio ineamus. Ego sane meliorem non video quam per nominatum d[omi]num Castellanium, breui, ut accepi, Vngwař profecturum.

Mag[nificent]ae V[est]rae pro singulari suo iudicio videbit; mea pietatis et humanitatis studia quouis loco et tempore prompta habebit. De coetere nunc cum o[mn]i]bus, qui ex felici coetu, feliciter valebit.

Epper[iesini] 12 Augusti Anno salutis 1601.

Mag[nificent]ae V[est]rae
observantissimus
Melchior Rochacius
m[anu] p[ro]p[ri]a

Kivül:

Magnifico ac Generoso domino, Domino Francisco de Rewa, Comiti Comitatus Turocz etc. Domino Patrono semper obseruan[dis]simo.

Cito
Cito
Cito
Cito

3.

1601. október 14. Wolffy levele Révay Ferencnek.

Generose et Mag[nifi]ce domine, Domine mihi unice obser[vandis]sime: Post debitam sui oblationem salutem dicit D[ominati]o[n]i] V[est]rae Mag[nificent]ae.

Literas Rohachii ad Magn[ificent]am D[ominati]o[n]i]s V[est]rae per postam datas 12 die octobr[is] intercepti; quas quidem reserans, et intellexi: non ig[itu]r alia de caussa, quam ratione istius Epicedii scriptas video: Quid vero, et Epicedion iisdem inclusum comperio Mag[nificent]amq[ue] D[ominati]o[n]em V[est]ram vel unum saltem exemplar videre, plus quam peravere [!] scio. Eidem inquam Mag[nificent]ae D[ominati]o[n]is V[est]rae literas Rohachij, una cum unico exemplari misso, confestim istuc remittere volui. Expedi itaque, ut me vel, Iwankano, M[agnificent]ia D[ominati]o[n]is V[est]rae qualiter nimirum reliqua exemplar[ia] et qua occasione Epper[iesi]no sint asportanda: informet quid Ve[ro] hac in re erit facien[dum], certio[re]m reddat. In reliquo Mag[nificent]am D[ominati]o[n]is V[est]rae fel[icite]r valere cupio: Aeternumq[ue] Deum, ut ean[de]m nobis saluam ac incolumem reducat opto oro pectore. Actum in Arce Zklabijna, die 14 Men[sis] octobris A[nn]o 1601.

Mag[nificent]ae Dom[inati]o[n]is V[est]rae
Seruitor obsequen[tissim]us
Wolffij

Első utóirat nehezen olvasható írással:

P[ost] S[criptum] praeterquam plurimis infirmis viam [?] rogatum veniant. quid plus propter monendū ubi nullus adhuc repulsā passus est praesertim es familiarē med[ic]i [. . . ?]; deinceps quid faciendum: Johannes Clauiger certior fieri cupit.

Második utóirat:

Rursu[m] P[ost] s[criptum] Mag[nificent]ae D[ominationis] V[est]rae nova scribo nulla praeter q[uod] hic adhuc pestilentiae lues maxime pullulat. Vice Castellanus uterqu[e] jam expiravit. Puta 7. octobris. Mag[nificent]ae D[ominationis] V[est]rae quoque aestate [?] Exercitij Christiani nos scire faciat.

Kívül:

Generoso ac Magnifico domino, Domino Francisco de Rewa Comiti Comitatus Thurocz[ensis] etc. domino mihi Clementis[is]mo: Castra Chris[ti]an[um].

4.

1601. október. Melchior Rohaczius levele Révay Ferencnek.

Magnifice domine, D[omi]ne et Patrone gratiosissime, Post salutem plurimam et debitam studiorum commendationem.

Quandoquidem iterato iam requirebatur a me officium promptitudine mea nec indignum, neque ab eadem alienum extreme inhumanus et ingratus sim oportet, in expectationi Mag[nificent]ae V[est]rae hac in parte satisfaciam.

Exemplaria a Typographo 90 confecta, iam quidem habeo; verum occasionem bonam ea transmittendi non habeo. Per postam mittere ut non audeo, ita non valeo: Diem Galli expectare non ita aveau; quia et Mag[nificent]am V[est]ram detinere diutius nolo, et de certa transmissione, tum propter tabellariorum inopiam et perfidiam, tum propter alias certas ca[usa]s ambigo. Quapropter Mag[nificent]ae V[est]rae judicandam et providendam transmissionem relinquo, sciens eandem pro singulari iudicio et prudentia modum invenire facilem posse; si non alium habere tamen aliquem subditorum expedire posse. Sicq[ue] pro libero arbitrato facere, mihi quo factó opus, demandare.

De reliquo felicissime cum omnibus suis, ex diuina dispositione res humanas gubernante, valeat meq[ue] meaq[ue] pietatis et humanitatis studia cum omni officir[um]o genere sibi constare non dubitet.

Epper[iesini] 8bris Anno salutis 1601.

Mag[nificent]ae V[est]rae
debitissimus
Melchior Rohaczius
Scholae Epper[iesiensis] Collega
m[anu] p[ro]p[ri]a

Kívül:

Magnifico domino, Domino Fran[cis]co de Rewa, Comiti Comitatus Thurocz etc. Domino mihi gratiosissimo.

Sklabina

Cito

Cito

Cito

Cito

Cito

Cédulán mellékelve Rohaczius írásával:

Az olah Gadaya is Nag[yságod]nak szolgálatijatt aijanla, es az kij wetető Juhokall mitt kellene eőnekij chelekdnja, tudnija kewanija.

5.

1601. november 10. Wolffy levele Révay Ferencnek.

Generose ac Mag[nifi]ce domine Domine mihi Gratios[issim]e salutem et mei studij fidelem oblationem etc.

Quod, Mag[nificent]am D[ominationem] V[est]ram Dominus Deus rursum ex Castris Christianis felicem salvam atque incolumem domum reduxerit, gratulor vehementer, peroptarem huc jam ad nos D[ominationem] V[est]ram M[agnificentiam] venturam. Rohacz jam exemplaria remisit. Unum dudum Mag[nificent]ae D[ominationis] V[est]rae exemplar per Magistrum stalli istuc miseram ut [?] cum pecunia fl. 24. qui utrum

eidem M[agnificentia] D[ominationis] V[estrae] resignavit ambigo nunc aliud exemplar mitto: Cum reliquis q[ui]d erit facien[dum]: certior fieri cupio. Ean[de]m felicissime valere desiderans.

Datum ex Arce Szklabyna. 10 9bris A[nn]o 1601.

M[agnificentiae] D[ominationis] V[estrae]

studiosissimus

Wolffij

Kívül:

Gener[os]o et Mag[nifi]co domino, D[omi]no Fran[cis]co de Rewa, Comiti Co[mita]tus Thuroczen[sis] perpetuo etc. domino et patrono suo obser[vandissi]mo.

* * *

A továbbiakban e leveleknek olykor szűkszavú célzásai alapján megkíséreljük felderíteni a szereplők kilétét, az elveszett nyomtatvány kiadás- és nyomdatörténeti összefüggéseit.

Mind az öt levél Révay Ferencnek, a koronaőr Révay Péter testvéröccsének szól, akiről Ráth György tévesen állította, hogy Turóc vármegye örökös főispánja volt.⁴ Ezt a Révay családban 1553 óta öröklődő tisztséget 1598–1622 között bátyja, Révay Péter viselte. Megtévesztő azonban, hogy a család valamennyi tagja az 1556-ban elnyert örökös grófi cím jogán magát „comes Thurocensis”-nek írta. Ennek egyik kézenfekvő bizonyítéka nyomtatott szövegben az Eliás Láni által 1599-ben kiadott *Defensio libertatis Christianae in usu imaginum* című vitairatnak⁵ előszavában olvasható címzés: „Ad . . . Petrum et Franciscum a Rewa, comites Thuroc[en]ses”. Pedig a két testvér közül ekkor már az idősebb, Péter viselte a főispáni méltóságot, amelyet unokabátyjától, az 1598-ban meghalt Révay Gábortól örökölt. Révay Ferenc címzésében tehát a „comes comitatus Thurocensis perpetuus” a „turóci örökös gróf”-ot jelenti és nem a főispáni közjogi tisztség viselőjét. Róla különben nem derül ki, hogy valamilyen hivatalt viselt volna. A levelekben három helyen történő utalás szerint katonáskodott. A „castra Christianorum” alighanem az 1601 őszén a Dunántúlon hadakozó keresztény csapatok táborával és a tizenöt éves háború sikeres epizódjaival, Székesfehérvár szeptember 20-án történt visszafoglalásával vagy az október 10-i sárréti győzelemmel függhet össze. Révay Ferenc életéről a történeti kutatás idáig alig derített fel ennél többet. Felesége, Forgách Zsuzsanna Révay Péter feleségének, Forgách Máriának testvére volt. Házasságuk nem sikerült. Gyermekek nem születtek és feleségét egy távoli rokon, Bakith Péter Holics várából elrabolta és — Nagy Iván szavai szerint — „magának megtartotta”. Az ebből támadt sok éves háborúság ügyében az 1608. és 1625. évi országgyűlés törvénycikkeket is hozott.⁶

A levélírók közül az elsőnek, Paulus Malusnak neve ismert. Magát születési helyéről „liptoviensis”-nek írta. Előbb Nagyörön második tanító és kántor, 1597-től pedig Mosócon iskolamester, rektor volt.⁷ Néhány alkalmi versét ismerjük. Szerzőt dicsőítő latin verset írt Eliás Láni imént említett vitairatának,⁸ majd 1599-ben ugyanezen polémia folytatásá-

⁴ I. h.

⁵ RMNy 852.

⁶ NAGY Iván: *Magyarország családai. I–XIII.* Pest 1857–1867. — I. kötet 99. l., IV. kötet 201. l., IX. kötet 712. l.

⁷ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.* VIII. kötet 472. hasáb. Az 1601. évi bártfai nyomtatványra vonatkozó adatot összekeverte a Horváth Gergely halálára írt és Nikolaus Erhard által *Duae orationes funebres* címmel, 1597-ben Bártfán kiadott nyomtatvány második részében megjelent versekkel (RMNy 789). Tévedését Jan ČAPLOVIČ helyesbítette (*Bibliografija tlači vjdanych na Slovensku do roku 1700 diel I.* 103. szám). — Vö.: ZOVÁNYI Jenő cikkei a *Theológiai Lexikon* részére a magyar protestantizmus történetéből. Bp. 1940. 289. lap; *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* Bp. 1977. 387. lap.

⁸ RMNy 760.

nak⁹ bevezetésében. Az utóbbi végén így jelezte foglalkozását: „Faciebam Mossoviae Paulus Malus Liptovien., rector scholae eius loci”. A szerzőhöz intézett latin epigrammáját találjuk Horváth Gergelynek 1597-ben Bártfán kiadott és az úrvacsora-tanról szóló vita-iratának elején, ahol azonban működési helyéről már ez olvasható: „Paulus Malus Liptoviensis, collega et cantor Neerensis”.¹⁰ Tolnai Fabricius Balázs 1597-ben Vizsolyban kiadott *Exarmatio Scuti Lariani* című vitairatának¹¹ elején viszont a szerzőnek Paulus Malushoz írt epigrammája olvasható.

Két levél szerzője Melchior Rochacius (Rohác), az eperjesi iskola tanítója (collega) volt. Személyét közelebbről nem ismerjük. További két levél aláírója a Wolffij, Wolffy névformát használja, valószínűleg az eredeti német Wolff (latinosan Wolffius) helyett. Ő Révay Ferenc szklabonyai familiárisa, szervitora, talán titkára vagy kancellistája lehetett, aki gazdája ügyeit, annak távollétében intézte és aki — mint a közölt szövegekből is kiderül — jogosult volt az érkezett levelek felbontására és alkalmasint meg is válaszolhatta azokat. Stílusbeli fordulataiból következtetve tanult, humanista műveltségű ember volt. Gazdája levelei között *Votum novi anni* címmel az 1603. évre szóló latin újévi köszöntőverse is olvasható. Ugyancsak Révay familiárisai közé tartozhatott, talán inasa vagy írnoka lehetett a Wolffy első levelében említett Iwankano is. A nyomtatvány kiadásával kapcsolatban szerepel még Bernhardus Draskóczy (dominus Bernhardus) várnagy (castellanus) neve. Neki Ungvárra jövet-menet a kézirat, illetve az elkészült nyomtatvány kézbesítésénél lett volna szerepe. Ebben azonban valószínűleg a pestisjárvány okozta nehézségek akadályozták. Említés történik még egy Johannes nevű kulcsárról, név nélkül két vice-castellanusról és egy istálló mesterről (magister stalli), akiknek részben a nyomtatvány továbbításában volt szerepük, részben a fenyegető járvány híreivel kerülnek szóba. Sőt Rohác második levelének, külön cédulára írt, magyar utóiratában még egy Gadaya nevű oláh pászor üzenetét is továbbítják, aki a reábízott juhokra vonatkozóan kér utasítást a földesúrtól.

A levelek közül az első Paulus Malusé, aki 1601. július 1-én Mosóceről elküldte Révay Ferencnek az epitáfiumokat, vagyis sírverseket, gyászverseket. A második mondatban olvasható „descripta” jelentheti, hogy ezeket Malus írta, szerezte, de azt is, hogy másolta. Azt kéri Révaytól, hogy a verseket küldje el Melchior Rohácznak, az eperjesi iskola rektorának, aki majd egy diákkal eljuttatja Bártfára, Jakob Klöss nyomdájába. Az elkészült nyomtatványokat azután majd a hazafelé utazó Bernhardus Draskóczy várnagy fogja magával hozni. Azt is kéri még, hogy Révay küldjön a bártfai nyomdásznak egy-két tallért vagy kilenc pénzt, továbbá 50 dénárt annak is, aki Eperjesről Bártfára viszi a kéziratot. Kösse lelkére Draskóczynek, hogy tüstént lépjen kapcsolatba Roháccsal, akinek szülei Révay alattvalói, és az elkészült nyomtatvány példányai nélkül haza ne térjen. E levélből tehát úgy tűnik, hogy a sírverseket sürgősen kellett továbbítani, mert azok nyilván valami közeli alkalomra, talán családi temetésre készülhettek.

Révay már a következő napon, július 2-án el is küldte a kérést. Levelét azonban Rohác ismeretlen okból csak nagy késéssel, augusztus 9-én kapta kézhez. Az augusztus 12-én Eperjesen kelt válasza (2. szám) szerint a küldeményt nem Draskóczynek adta át, bár az Ungvárra menet keresztülatazott Eperjesen és be is köszönt hozzá. De nem is említette neki a verseket, amit itt „epigrammá”-nak nevez. Ennek oka az, hogy a bártfai könyvnyomtató, Jakob Klöss az eperjesi vásáron megjelent és a megrendelést személyesen adhatta át neki. Klöss előbb vonakodott, de a kilátásba helyezett pénzért augusztus 25-re

⁹ RMNy 852.

¹⁰ RMNy 791.

¹¹ RMNy 814.

vállalta a megrendelés elkészítését.¹² Most már Rohácz kéri, hogy a pénzt minél előbb küldje el Révay, legalkalmasabban a nevezett várnagy, Draskóczy által, aki csupán rövid időre ment Ungvárra.

Wolffy október 14-én Szklabonyáról „Castra Christianorum” címezve (3. szám) értesítette Révayt, hogy a halotti versezet (itt „epicedium” a neve) ügyében levél érkezett, amely szerint a nyomtatás munkája elkészült, sőt egy példányt küldtek is mutatóba. Ezt most Révaynak továbbítja. Egyben utasítást kér a maga vagy egy bizonyos Iwankano nevű személy számára, hogy a többi példányt valamikor elhozzassák Eperjesről. Az utóiratból az is sejthető, hogy a késedelem és habozás oka a pestisjárvány közeli veszélye lehetett.

Rohácznak Eperjesről érkezett és az imént idézett levelét Wolffy a sajátjához mellékelte és így továbbította Révaynak (4. szám). Ezen a keltezésnek csak a hónapja, október van feltüntetve, a nap megjelölése hiányzik. A levélben azonban Rohácz azt írja, hogy nem akarja Szent Gál napját, vagyis október 16-át bevárni. Valószínű tehát, hogy levele október elején íródott, amikor is a nyomtatvány már Eperjesen volt. Megtudjuk belőle azt is, hogy kilencven példány készült belőle. Rohácz azonban nem talált megfelelő alkalmat az elküldésre. De Révayt sem akarja tovább vártni, viszont postára sem bízhatja; kevés a levélhordó, meg nem is megbízhatók. Homályos célzása szerint még valami más oka is volt habozásának (propter alias certas causas ambigo). Ezért Révay intézkedését kéri a kézbesítés módjáról.

Az utolsó levél (5. szám) 1601. november 10-én Szklabonyán kelt és Wolffy értesíti benne a „keresztény hadak táborából” szerencsésen hazatért Révay Ferencet, hogy Rohácz végre elküldte a nyomtatvány valamennyi példányát; a továbbiakra vonatkozóan pedig utasítását kéri.

Az ismertetett leveleknek nyomdatörténeti szempontból értékes adata a vásárolzó bártfai nyomdásznak, az idősebb Jakob Klössnek üzletkötésére vonatkozó megjegyzés. A kilencven példányban elkészült nyomtatvány kiadástörténeti adatait azonban csak nagyon hiányosan ismerhetjük meg belőlük. Nem dönthető el teljes biztonsággal, hogy Paulus Malus másolója, leírója, vagy pedig a szerzője volt a gyászverseknek, amelyeket a levelekben „epitaphie”, „epigrammata” és „epicedion” névvel említenek. Annyi biztos, hogy Malusnak a szerkesztéshez, a sajtó alá rendezéshez köze volt. De a különféle, a fentiekben is említett, nyomtatásban megjelent alkalmi versei, továbbá a Révay-levelezésben található, 1599. március 16-án kelt verses levele, és egy a saját nevére szerkesztett anagrammája poétai gyakorlatáról tanúskodnak és az ő szerzőségét erősen valószínűsítik. A levelekből és az ismert adatok alapján azonban semmit sem lehet következtetni a nyomtatvány terjedelmére, tartalmára vagy a gyászversek keletkezésének alkalmára.

HOLL BÉLA

Ismeretlen nyomtatott imádság a hazáért és a királyáért, Bethlen Gáborért. Az Országos Széchényi Könyvtár régi magyar könyveit vizsgálgatva, érdekes kis nyomtatványra bukkantunk.¹ Milotai Nyilas István 1622. évi, kolozsvári kiadású *Agendaja* egyik példányának (RMK I. 525/1. péld.) a végéhez egy címlap nélküli, nyolcadrét alakú, négyleveles füzet van hozzákötve, amelyet eddig az *Agenda* függelékének veltünk. Mivel ívjelzésével

¹² Ráth itt félreértette a latin szöveget és ezt írta: A jámbor Klöss „eleinte szokása szerint díjazásról mit sem akart tudni, de utóbb elfogadta a két tallér ígérését s ezeknek azonnali megküldését kívánta”. (I. h.)

¹ Hervay Ferenc fedezte fel és adta át nekem további vizsgálatra. Ezúton is hálás köszönetet mondok érte.

(A_{[1]2, 3[4]}) nem kapcsolódik az *Agendához*, felmerült bennünk a kétség, hogy talán nem is tartozik hozzá. Ezt betűtípusvizsgálataink hamarosan igazolták is. Címe:

A latin címet viselő, de magyar nyelvű alkalmi imádság tárgya a magyar nemzet, az ország és annak újonnan megválasztott királya. Ez áll benne többek között: „Íme mi, te népeid . . . mostan az mi testünkből és vérünkből való Királyt választottunk . . .” (A_{2b} lap).² Ezt olvasva, az új magyar királyban csak Bethlen Gáborra gondolhattunk. Ez az *Oratio* országos imádság lehetett Erdélyben, mert — ha hiszünk a cím szövegének — az ottani református templomokban már bevett szokássá vált a felolvasása. Bocskai idejében ilyen szövegű hivatalos imát nehéz elképzelni, mert ő, aki nem volt hajlandó elfogadni a királyi címet, aligha engedte volna meg, hogy királyként emlegessék a szószerkeken. Bethlen viszont — midőn az országgyűlés 1620. augusztus 25-én, Besztercebányán Magyarország királyává választotta őt — helyénvalónak ítélte, hogy a királyi méltóságot és az azzal járó címet a nemzet érdekében elfogadja. Tudjuk, hogy a nikolsburgi békeszerződésben (1622. január 7.) is csak nehéz szívvel és magasabb politikai érdekből vált meg a ráruházott méltóságtól és címtől,³ sőt még azután is szükségesnek tartotta, hogy beleavatkozzék a magyarországi ügyekbe. Az *Oratio* tehát egyértelműen Bethlen Gáborra vonatkozik. A szövegből az előbbieken már idézett „mostan” szó arra utal, hogy az imádságot mindjárt a királyválasztást követően írták. A kinyomtatás — természetesen — később is történhetett.

A nyomda meghatározása végett összevetettük az *Oratio* betűtípusait és díszítményeit egyes egykorú nyomdák készletével. Amint bevezetőnkben már utaltunk rá, megállapítottuk, hogy nyomtatványunk nem ugyanott készült, mint az *Agenda*, tehát nem kolozsvári. Az országos cílokra lefoglalt Nikolaus Müller-féle nyomda kiadványainak betűit is megvizsgáltuk, hiszen a legújabb kutatások⁴ alapján ismeretes, hogy ez a műhely talán már 1620 ősztől Bethlen Gábor rendelkezésére állott, előbb — kissé bizonytalanul — Nagyszombatban, 1621 februárjától kezdve pedig teljes mértékben Kassán, ahonnan aztán a következő év őszén végleges helyére, Gyulafehérvárra, a fejedelmi udvarba került. Összevetéseink azonban itt is negatív eredményre vezettek. Kassára, Bethlen egyik legfontosabb magyarországi városára gondolva — a rövid ideig ott működő fejedelmi nyomda mellett — nem hagyhattuk figyelmen kívül a városban már 1610 óta tevékenykedő másik nyomdatóműhelyt sem, amely 1614-től 1622-ig Johannes Fest tulajdonában volt. Fest betűtípusait megvizsgálva, megállapítottuk azonban, hogy azok sem egyeznek az *Oratióban* levőkkel. Ugyanezt találtuk Fest utódjának, Daniel Schultznak a betűtípusainál is, aki tudvalevőleg új nyomdakészletet hozott magával Lőcséről. Végül is a debreceni nyomdánál állapodtunk meg, miután azt tapasztaltuk, hogy nyomtatványunk valamennyi betűtípusa és díszítménye ennek a műhelynek a felszerelésével egyezik. Antikva szöveg-típusunkat, a latin nyelvű cím kisebbik kurzív típusát, a széljegyzetekhez használt még kisebb latin kurzívokat, valamint az A_{4b} lapon levő utolsó sor kis magyar kurzív típusát mind megtaláltuk az 1621-ben megjelent RMK I. 512. sz. kiadványban. A címszöveg nagyobbik kurzív típusát pedig — többek között — az 1622-ben kiadott RMK I. 521-ben láttuk viszont. Ami a kezdőlapon levő fejléccet illeti, annak elemeit az RMK I. 498-ban találtuk meg egymás mellett, a kötet elején, az A_{2a} lapon. Megállapítottuk továbbá, hogy

ORATIO | Pro tempore concepta, et in | Ecclesijs orthodoxis Tranjylvanicis à | Con-
cione publica recitari | folita.

² Ebben és a további idézetekben nem törekedtünk teljes nyomdai betűhűsége.

³ SZEKŰ Gyula: *Bethlen Gábor*. Bp., 1929. 208–210.

⁴ ECSEDY Judit: *A gyulafehérvári fejedelmi nyomda eredete*. Magyar Könyvszle, 1975. 9–24.

nyomtatványunk záródíszje is debreceni,⁵ már a XVI. században is használták.⁶ A kolozsvári nyomdának is volt egy hasonló díszítménye, de a debrecenit s így a mienket is jól meg lehet különböztetni attól. Így minden oldalról bizonyítást nyert, hogy ez az eddig függetlenként vélt imádság nem tartozik az *Agendához*, hanem önálló nyomtatványként, a debreceni nyomdában látott napvilágot.

Az a tény, hogy egy nemzeti imádságot egy agenda végére kötötték, érthető, hiszen ugyanúgy kéznél kellett annak lennie, mint a szertartáskönyvnek. Legfeljebb azon tűnődhetnénk el kissé, miként került össze ez a két, egymástól oly távol eső helyen nyomtatott kiadvány. Ezt sem érezhetjük azonban meglepőnek, hiszen tudjuk, hogy ebben az időben különösen szoros volt a kapcsolat Erdély és a Tiszán túli területek között, úgyhogy bizonyára sűrűn használták egymás nyomtatványait itt is, ott is. Az *Oratio* előttünk lévő példánya valamelyik református egyházközségé, vagy annak prédikátoráé lehetett annak idején, mert a több helyen is észrevehető kézirásos betoldások azt mutatják, hogy valaki nyilván felolvasás céljából módosított annak szövegén. Bizonyos eseményeket, amelyek már elveszítették időszerűségüket, múlt időbe helyezték, itt-ott pedig letompította a háborús időre utaló mondatok élét, békésebb időszakhoz igazítva azokat. Jól látható ebből, hogy alkalmi imádságunkat később is használták Erdélyben, talán még Bethlen utódainak az idejében is, *mutatis mutandis*.

Mivel nemzeti történelmünk egyik jelentős eseményével kapcsolatos, aránylag terjedelmes imádság szövegét vizsgáltuk, nem lehetett közömbös számunkra, hogy vajon kinek a tollából származott az. Érdekes, hogy a szerző megállapításában éppen a védelmet és fennmaradást biztosító kolozsvári nyomtatvány volt segítségünkre. Az *Agenda* szerzőjéről, Milotai Nyilas Istvánról tudjuk, hogy 1618-tól haláláig, 1623-ig udvari főprédikátora volt Bethlen Gábornak.⁷ Az ő személyét semmiképpen sem mellőzhettük tehát vizsgálódásaink során, hiszen elsősorban ő volt illetékes ilyen hivatalos imádságnak a megírására. Tudjuk, hogy legtöbbször a fejedelem közelében tartózkodott,⁸ lehetséges, hogy ott volt a történelmi jelentőségű országgyűlésen is, talán éppen akkor fogalmazta meg imádságát, amikor a király kikiáltását követő istentiszteletre készült, amelyen erről a nevezetes eseményről elsősorban neki illett méltó formában megemlékeznie. Ha történetesen Gyulafehérvárott is volt ebben az időben, akkor is ez lehetett egyik legelső feladata. Mindenekelőtt őreá kellett tehát gondolnunk. Feltevéseinket latolgatva, imádságszövegek után keresgeltünk Milotai műveiben. Találtunk is két hosszabb és két rövidebb imádságot az *Agendában* (RMK I. 525.). Ezeket figyelmesen elolvastva, mind több és több olyan fordulatot és szókapcsolatot vettünk észre bennük, amelyek az *Oratióban* is megvoltak. Lásunk néhányat ezekből.

A „Közönséges hála-adó imádság”-ban ezeket olvassuk:

„Örök . . . Isten, . . . mi Urunk Jesus Christusnak dicsősséges sz. Attya” (386. lap)

„alázatos szível lélekkel nagy hálákat adunk” (386.)

Az *Oratióban* ez áll:

„Örök . . . Isten, mi Urunk Jesus Christusnak dicsősséges szent Attya” (A_{1a} lap)

„alázatos szível lélekkel nagy hálákat adunk” (A_{1a})

⁵ L. ezt is az RMK I. 498-ban, a címlevél hátlapján.

⁶ L. SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században*. (Bp. 1961) c. művében, a XLV. táblán a 4. számon és a katalógusban a 141. lapon, az V. 5. tétel alatt.

⁷ ZOVÁNYI Jenő: *Cikkei a „Theologiai Lexikon” részére, a magyarországi protestantizmus történetéből*. Bp., 1940. 304–305.

⁸ HERÉPEI János: *Milotai Nyilas István. L. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. I. Bp.—Szeged, 1965. 67.

„Igy tégy mi velünk mi kegyelmes Atyánk Istenünk, az te Fiadnak az mi Úrunk Jesus Christusnak általa” (395.)

„Igy tégy mi velünk mi kegyelmes Atyánk Istenünk, az te szent Fiadnak, az Ur Jesus Christusnak kedvéjért; Kivel élsz és uralkodol Sz. Lélek Ur Istennel egyetemben, mostantul fogván mind örökké. Amen.” (A_{4a}–4b)

A „Hadas időre való közönséges imádság Országunkért és Fejedelmünkért, S M” feliratú imádságban⁹ olvassuk:

„Oh magasságban lakozó sz. Isten kely ki . . . mi mellettünk.” (397.)

„Oh magasságban lakozó sz. Isten, . . . nem kelsze ki mellettünk?” (A_{3a})

„Fejedelmünk (Királyunk) után levő fő gondviselőinket elméekben, értelmekben, tanácsokban, igyekezetekben és minden tehetségekben sz. Lelkednek általa birjad és igazgassad minden jóra.” (398.)

„Királyunk után levő fő Gondviselőinket, minden tanácsosít elméjében, értelmekben, tanácsokban, minden igyekezetekben és tehetségekben szent Lelkednek általa birjad, igazgassad. . .” (A_{3b})

„. . . mellyek sz. nevednek tisztességére, romlot hazánknak, marokni fogyaték Nemzetünknek meg maradására szolgálják.” (398.)

„mellyek szent nevednek dicsiretűre, tisztességére, romlot hazánknak és marokni nemzetünknek megmaradására . . . szolgálják!” (A_{4a})

„minden siralmas panaszolkodásokat végy ki mi közülünk” (399.)

„Végy ki, Ur Isten, minden siralmas panaszolkodásokat nemzetünkől.” (A_{4a})

„örvendetes híreknek hallásával vigasztaly meg minket” (399.)

„örvendetes híreknek hallásával . . . (A_{4a})

„Igy tégy mi velünk . . . az te egyetlen egy Fiadért az Ur Jesus Christusért, kivel élsz és uralkodol az szent Lélekkel egyetemben mind örökön örökké, Amen.” (399.)

Vö. a fenti idézetek közt a harmadik helyen lévővel!

Az *Agenda* előszavából is álljon itt egy stílusbeli hasonlóságot mutató részlet: „ellenségín való sok szép győzödelmekkel megáldotta” (B_{2b})

„ellenségín egynehány uttal vőt szép győzödelmekkel megh áldottad” (A_{1b}–2a)

Az idézett szövegrészek egyébként az *Agendanak* már az 1621. évi, nagy részében azonos nyomású kiadásában (RMK I. 515.) is pontosan így találhatók.

Milotai stílusával egy évszázaddal ezelőtt Király Pál foglalkozott,¹⁰ bemutatva jellegzetes szavait, megfigyelve nyelvtani és mondatszerkesztési sajátosságait. Néhány megállapításához az *Oratióban* is találtunk példát. Király rámutatott többek között arra, hogy az *eset* szót Milotai *tévedés*, *gyarlóság* jelentésben használja.¹¹ Az *Oratióban* is ilyen jelentése van (1. az A_{2a} lapon: „rut esetinket”). Az *ügy* szót, amint Király megállapította, *igy* alakban használta Milotai.¹² Ugyanígy áll ez az *Oratióban* is (az A_{2b} lapon: „igyünkben”). Megállapította Király, hogy az alanyi és a tárgyias ragozást a -t végű igék parancsolómódjának egyes szám 2. személyében nem különböztette meg írónk. Így pl. „tartsd meg” helyett „tarts meg” alakot használt.¹³ Az *Oratióban* is így tapasztaljuk. Ilyeneket ír Milotai: „nyuyts ki . . . karodat” (A_{2a}), „ostorodat fordíts el mi rollunk” (A_{2b}). Kathona Géza

⁹ Az „S M” monogram feloldása: Stephanus Milotai.

¹⁰ *Milotai Nyilas István „Agenda”-ja Magyar Nyelvőr* 6–7. köt., 1877: 312–315., 359–363., 406–408., 566–568.; 1878: 27–29., 81–83.

¹¹ I. h. 1877. évf. 359.

¹² I. h. 1877. évf. 361.

¹³ I. h. 1877. évf. 566–567.

— aki teológiai szempontból foglalkozott Milotai *Agendájával*¹⁴ — ugyancsak rámutatott szerzőnk egyik jellegzetes, bár nem eredeti kifejezésére. Kathona szerint Istennek „te szent Felséged” néven való megszólítása Milotainál Bornemisza-hagyomány.¹⁵ Az *Oratio*-ban két helyen is megtaláltuk ezt a formulát (A_{1a} és A_{2b}).

Igaz, hogy a teológiai stílus még a protestantizmusban is követ bizonyos hagyományos szokásokat, de a számos egyezés és hosszabb lélegzetű azonos szókapcsolat mégis arra utal, hogy az *Oratio* írója aligha lehetett más, mint Milotai Nyilas István.

A stílusvizsgálat mellett egyéb körülményeket is szemügyre vettünk. Ha szó szerint értelmezzük imádságunk címét, akkor az *Oratio* eredetileg az erdélyi református egyház számára készült és már általánosan el is volt terjedve ott, amikor Debrecenben nyomdába adták. Erről pedig csak akkor lehetett szó, ha az imádság szövegét központi intézkedésre valamilyen módon sokszorosították és annak rendszeres felolvasását előírták. Ha így történt, akkor nyilván az erdélyi püspök és az udvari főpap tudtával és beleegyezésével küldték szét annak példányait, akár kéziratos másolatok, akár nyomtatványok alakjában. Egy ilyen nagy jelentőségű imádságnak a megfogalmazása pedig — nézetünk szerint — az udvari főprédikátornak volt a feladata. Az erdélyi püspök, Keserői Dajka János viszont aligha akart volna ebben versenyre kelni főpaptársával, Milotaival, akit nem sokkal előbb a tiszántúli püspöki méltóságból emelt maga mellé a fejedelem, és aki idősebb is volt nála. Mégis megvizsgáltuk kissé Keserői Dajka stílusát is, bár tőle imaszöveg — sajnos — nem maradt reánk. Prédikációinak szókapcsolatait és fordulatait megfigyelve, eredménytelenül kerestük azokban az *Oratio* jellegzetes stílusbeli sajátosságait.

Próbáljuk most magunk elé képzelni a nyomtatvány kiadásának egyéb körülményeit is. A latin nyelvű címnek azon az állításán, hogy az erdélyi református istentiszteleteken már általánosan elterjedt ennek a könyörgésnek az elmondása, ismételten elgondolkozhatunk, és nem alaptalanul tehetjük fel magunknak a kérdést, hogy vajon a debreceni kiadás előtt nem jelent-e meg már korábban is ez az imádság nyomtatásban, Erdélyben. Ezzel szemben viszont ugyanannyira lehetségesnek gondolhatjuk azt is, hogy a debreceni kiadás volt az egyetlen. Ebben az esetben is elképzelhető, hogy az *Oratiót* mindjárt a királyválasztás után adták ki, de akkor a cím „recitari solita” kifejezésében csak előlegezését láthatjuk egy később megvalósítandó szokásnak. Ha így volt, akkor a Debrecenben kinyomtatott példányoknak éppen az lehetett a rendeltetésük, hogy ez az imádság minél előbb elterjedjen, elsősorban Erdélyben, de ugyanakkor a királyi Magyarországon is. Ezért talán éppen maga Milotai küldte be Debrecenbe *Oratio*jának kéziratát. Ezt különben még akkor is megtehetette, ha Erdélyben, pl. Kolozsvárott történetesen már ki is nyomtatták volna munkáját. Az udvari főpap már rangjánál fogva is hathatósan intézkedhetett ebben a dologban, de tudjuk, hogy egyébként is nagy tekintélye volt Debrecenben. Miután ott tanult, majd tanított a kollégiumban, láttuk, hogy udvari hivatása előtt néhány évig püspöke is volt a tiszántúli egyházkerületnek, s így a debrecenieknek is. Három művét is kiadta a debreceni nyomda, 1615-ben, 1617-ben, majd pedig 1622-ben. Még közvetlenül halála előtt is ott volt valamely ismeretlen, de fontosnak látszó könyve a debreceni „typographusnál”, kiadásra várva, amint ezt 1623. február 17-én kelt végrendeletéből tudjuk.¹⁶ Könnyen elképzelhető tehát, hogy maga Milotai rendelkezett *Oratio*jának Rheda Péter debreceni műhelyében való kinyomtatása iránt.

Van azonban egy más feltevésünk is. Lehetségesnek tartjuk ugyanis, hogy a debreceni református egyház a nikolsburgi békekötés után adta ki, vagy nyomatta újra az *Oratiót*, ezzel is kifejezve hűségét és ragaszkodását Bethlen Gábor iránt, akit ekkor már jog szerint

¹⁴ *A róm. katolikus confessio generalistól a Melotai-agenda gyónóimájáig.* Csikesz Sándor Emlékkönyvek. 2. Debrecen, 1941. 95 — 122.

¹⁵ I. h. 115.

¹⁶ ILLÉSSY János: *Milotai Nyilas István végrendelete.* Irod. tört. Köz., 1892. 98 — 101.

nem illetett meg a királyi cím. A debreceniek ezt Milotainak 1623-ban bekövetkezett elhunytá után is megtehették. Ennyi lehetőség láttán nem áll módunkban, hogy nyomtatás időhatárait fokozottabb mértékben leszűkítsük. A királyválasztást követően, a fejedelem halála évéig bezárólag, tehát bármikor megjelenhetett az *Oratio*. Ezután már nem voltak annak kiadására.

Kutatásunk eredményeit összefoglalva, végül is megállapíthatjuk, hogy az eddig függeléknek vélt imádságot Bethlen Gábornak Magyarország királyává történt megválasztása alkalmából írták, szerzője Milotai Nyilas István, és azt 1620 és 1629 között nyomtatták ki Debrecenben, Rheda Péter műhelyében.

FAZAKAS JÓZSEF

Stockholmban nyomtatott, magyar vonatkozású újságlapok és RMK-művek a helsinki Egyetemi Könyvtárban. A Helsinkiben őrzött, magyar vonatkozású, 17. századi újságlapok elsősorban azért érdekesek, mert Stockholmban kiadott, svéd nyelvű híradásokban számolnak be a felszabadító hadjárat jelentősebb eseményeiről. Stockholmi nyomdából származó és Magyarországot érintő 16–17. századi rölapok, újságok ugyanis sem az Országos Széchényi Könyvtár régi rölapgyűjteményében, sem Carl Göllner — számos külföldi könyvtár anyagát is nyilvántartó — Turcica-bibliográfiájában nem szerepelnek.¹ A magyarországi híryanagot továbbító régi újságok, röpiratok rendszerint a török háborúk eseményeiről számolnak be s így elsősorban olyan területeken jelentek meg, amelyek közvetlenül érdekelve voltak a Magyarországot megszállva tartó török csapatok hadmozdulataiban. E megállapítás az Országos Széchényi Könyvtár rölapállománya alapján egyértelműen igazolható. Előbb azonban két megfontolást érdemlő szempontra érdemes kitérni. Az első szerint a régi rölapok, újságok megjelenési helyére vonatkozóan csak hozzávetőlegesen tájékozódhatunk, mert az aktuális eseményekről tudósító aprónyomtatványok jelentős része nyomdahely nélkül került forgalomba. Ez kétségtelen tény, de ugyanígy az is, hogy az impresszum nélkül megjelent magyar vonatkozású rölapok többsége német, vagy kisebb százalékban olasz nyelvű tudósításokat tartalmaz. Egyébként sem valószínű, hogy éppen az események színhelyétől távolabb fekvő országokban adták volna közre impresszum nélkül a magyarországi török harcokról szóló tudósításokat. Kevésbé hagyható figyelmen kívül az a körülmény, hogy a 16–17. századi külföldi rölapok közül elsősorban olyan városok sajtóinak kiadványai kerültek hazai gyűjteményeinkbe, amelyekhez Magyarországot régi kereskedelmi, gazdasági és kulturális kapcsolatok fűzték. Nagyobb könyvtáraink régi állománya szerint a magyar könyvgyűjtők a 18–19. században elsősorban osztrák, német és olasz forrásokból gyarapították magánkönyvtáraikat. A ritkább kivételekhez tartozik azonban az egyik legnagyobb hungarika-gyűjtő Apponyi Sándor, aki állandó és igen intenzív kapcsolatban állt Nyugat-Európa neves könyvkereskedőivel. Hozzávetőlegesen mégis reális eredményre számíthatunk tehát, ha az Országos Széchényi Könyvtár régi rölapállománya alapján tekintjük át a magyar vonatkozású újságokat, 15–17. századi rölapokat közreadó nyomdahelyeket.

Hubay Ilona rölapkatalógusának nyomdahely-mutatója szerint az alábbi városokból van az Országos Széchényi Könyvtárban a legtöbb magyar vonatkozású 15–17. századi rölap, újság:

¹ HUBAY Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású rölapok, újságok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718*. Budapest, 1948. — GÖLLNER, Carl: *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts. I.* Bucuresti—Berlin, 1959. II. Bucuresti—Baden-Baden, 1968.

Bécs	119	Regensburg	25
Nürnberg	92	Róma	22
Augsburg	68	Lucca	18
Velence	55	Bologna	16
Prága	36	Krakkó	16
Miláno	29	Köln	15

Országok szerinti összesítésben: Németország 324, Olaszország 187, Ausztria 124, Csehország 36, Lengyelország 28 röplap kiadási helye. Feltűnően kevés állományunkban a francia (5), angol (2), svájci (9), holland (6), belga (5), dán (3) vagy spanyol (2) nyomdakban megjelent röplap. Svéd könyvsajtóból pedig egyetlen újságlap sem található az Országos Széchényi Könyvtár régi röplapgyűjteményében.

A skandináv államok kevésbé aktív részvétele a magyarországi hírek közreadásában nyilván azzal is összefüggött, hogy az északi államokban a távolabbi hadi- és politikai események iránt érdeklődő, művelt lakosság a német nyelvű újságokból is megfelelően tájékozódhatott. Svéd nyomda önálló kiadásban így nyilván csak a jelentősebbnek ítélt magyarországi eseményekről számolt be.

A Helsinkiben őrzött öt újságlap valóban nem lokális jelentőségű hírekről, hanem a felszabadító hadjárat eseményeiről tudósít. E rövid híradások negyedrétt formátumú, két levélen jelentek meg. Közülük négy újságlap *Tacksäyelse Skrift*, az 1691. évi tudósítás pedig *Allmän Tacksäyellse* címkezdettel látott napvilágot Niclas Wankijff svéd királyi nyomdász sajtóján.

Kronológiai sorrendben az első újságlap az 1685. év végén kerülhetett forgalomba: e röplap ugyanis Esztergom korábbi, majd Érsekújvár 1685. évi felszabadításának eseményeiről és az eszéki híd felgyújtásáról számol be (1. kép).² Az 1687-ből datálható újság a felszabadító seregek 1687 augusztusáig aratott győzelmeiről közöl rövid tudósítást.³ A harmadik újságlap 1689-ben láthatott napvilágot, mert a Nissa mellett 1689 szeptemberében lezajlott csata kimenetelét ismerteti.⁴ Az 1691. évi újságlap a péterváradi és szalánkeméni ütközetről tudósít (2. kép).⁵ 1692-ben pedig a négy évi ostrom után végleg visszafoglalt Nagyvárad felszabadításáról ad ki külön híradást a stockholmi királyi könyvnyomtató.⁶

E ritka becsű stockholmi rölapok címlapjai közül néhányat hasonmásban bemutattunk, mert mintaszerű rajtuk a híryanag lényegének tipográfiai eszközökkel történő kiemelése. Semmiféle grafikai dísz vagy illusztráció nem szerepel e címlapokon: csupán a legfontosabb híreket sommázó cím és az impresszum — dátumot nem tartalmazó — szövege sorakozik egymás alatt változatos típusokkal szedett s logikusan tagolt szedéstömbökben.

Az ismertetett rölapok nem sorolhatók a Helsinkiben őrzött, kimagasló jelentőségű, magyar vonatkozású dokumentumokhoz. A helsinki Egyetemi Könyvtár — mint általában a nagyobb régi állománnyal rendelkező külföldi könyvgyűjtemények — ezeknél értékesebb, magyar nyelvű régi könyveket is magáénak mondhat. A magyar irodalom és könyvkiadás meglevő legrégebb emlékeiről speciális Hungarica-katalógus tájékoztat, amelyet több évi szisztematikus munkával a Helsinkiben élő Weörös Gyula állított össze-

² Jelzete: Calonius — Naumann-gyűjtemény: A. 75/8. Xeroxmásolatban az Országos Széchényi Könyvtárban.

³ Calonius — Naumann-gyűjtemény: A. 76/23. Xeroxmásolatban az Országos Széchényi Könyvtárban.

⁴ Calonius — Naumann-gyűjtemény: A. 76/65. Xeroxmásolatban az Országos Széchényi Könyvtárban.

⁵ Calonius — Naumann-gyűjtemény: A. 9/10. és A. 77/14. Xeroxmásolatban az Országos Széchényi Könyvtárban.

⁶ Calonius — Naumann-gyűjtemény A. 9/31.

25
699
10

Illmån Sackfäwelle /

Stort

Kewerliges / den 2. Augusti Åhr 1691 utt
lignern emellan Peter Wraden och Salomonen erbjäl
ne märcklige Seger emot Hert. Staden.

Utlåden utt Berfamlingspartt öfwer hela Swertiges Rike
och wff underliggande Land och Hertscher / utt 201. emb.
Wånad of ofwändmalte Åhr.

STOCKHOLM /
Tryckt utt R. B. Sal. Niclas Wranckis Tryckeri.

Sackfäwelle = Strift

Stort

Den Durfiste Belägringens

Uphäwande för Staden Braut / samt öde Ruff-
nas derpå erhådne Seger / och Staden Menschets Erbjäl-
ting / jemte öde Christinas Lyckelige framgång wad Escher
Droggan / och des til ten Döel ruinerande.

Utlåden utt Berfamlingarne öfwer hela Swertiges
Rike och des underliggande Land och Hertscher /
utt Septemberis Wånad / Åhr 1685.

STOCKHOLM /
Tryckt hos Niclas Wranckis / Kongl. Booktr.

S. M. M.

Munkájának nagy érdeme, hogy elsősorban azokat a műveket tárja fel, amelyek a könyvtár központi állományában és katalógusában szerepelnek. Ezek a becses RMK-művek azonban képviselve vannak hazai könyvtárainkban is.

A különgyűjteményeként kezelt régi állományrészlegek anyaga általában nem szerepel a helsinki Egyetemi Könyvtár központi katalógusában. Az egyik ilyen európai híru dokumentumgyűttes több mint 20 000 egyetemi tézist foglal magában, az egyetemi városok betűrendjében rendezve. Érthetően Uppsala és Lund anyaga a legteljesebb, de a legtöbb német egyetem professzorainak és diákjainak munkásságáról is kitűnő áttekintést ad ez a művelődéstörténeti jelentőségű állományrészleg. Magyar szempontból is páratlan érték; az idegenben tanult magyarországi diákok vizsgatéziseinek egyik legfontosabb külföldi lelőhelye. Számos olyan disszertáció megvan itt, amelyből Budapesten is csak az Akadémiai Könyvtárnak, vagy az Egyetemi Könyvtárnak van példánya. Ezek kétségkívül nagy ritkaságok, mert ha a múlt század óta felbukkantak volna a hazai könyvpiacra, úgy az Országos Széchényi Könyvtár feltétlen megvásárolta volna őket.⁷ S akad az eddigi számba vett anyagban olyan nyomtatvány is, amelyet Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtára* csupán irodalmi adat alapján említ (3–4. kép).⁸

Más jellegű, de tudománytörténeti szempontból éppily értékes régi állományt foglal magában a Nordenskiöld-gyűjtemény, amelyről a helsinki Egyetemi Könyvtár részletes katalógust ad közre. A. E. Nordenskiöld neves tudós és könyvgyűjtő mintegy 6000 dokumentumból álló gyűjteménye elsősorban a földrajz-, geológia- és kartográfiatörténet körébe tartozó, jelentős műveket foglalja magában. Egyik nevezetessége, hogy Ptolemaiosz *Cosmographiaj*ának csaknem valamennyi kiadása megtalálható benne. Tudománytörténeti értékelésként is felfogható, hogy Honterus *Rudimenta cosmographiaj*ának is több mint 10 kiadása tanulmányozható e gyűjteményben; köztük az 1530. évi krakkói kiadás, amelyről az Országos Széchényi Könyvtárban is csupán mikrofilm van.⁹

A stockholmi magyar vonatkozású újságlapok a Calonius–Naumann-gyűjteményből valók. Ennek a diplomáciatörténeti szempontból figyelmet érdemlő állományrészlegnek az alapját Matthias Calonius professzor gyűjteménye vetette meg. Az ő könyvtárából származnak a svéd kormány által a 16. századtól 1824-ig kibocsátott statutumok. Ebbe a helsinki Egyetemi Könyvtár által szisztematikusan gyarapított együttesbe olvadt be a neves svéd gyűjtő, Ch. Naumann főleg 1719 és 1811 között megjelent svéd hivatalos kiadványokat és politikai pamfleteteket tartalmazó gyűjteménye.¹⁰

Az ismertetett, magyar vonatkozású stockholmi újságlapok csupán rövid hírből szármolnak be a császári seregek által a török ellen indított nagy offenzíva magyarországi eseményeiről. Mint magyar vonatkozású ritkaságok mégis figyelmet érdemelnek. E svéd nyelvű újságok ugyanis azt igazolják, hogy a magyarországi felszabadító hadjárat a skandináv államokban is széles körű érdeklődést váltott ki. Ezért vállalkozhatott a svéd királyi

⁷ Nincs példány az Országos Széchényi Könyvtárban a Helsinkiben meglevő következő művekből: RMK. III. 391, 1202, 1689, 1690, 1691, 1711, 1712, 1784, 1787, 1852, 1985, 2119, 2202, 2229, 2509, 3088, 3285, 3449, 3980, 4013, 4324, 4439, 4548.

⁸ Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtár* (= RMK) című bibliográfiája (I–III. Budapest, 1879–1898) irodalmi utalás alapján, lelőhely nélkül említi PÉNTEKI Sámuel *Dissertatio physica de forma rerum naturalium* című, 1630-ban Wittenbergben kiadott munkáját (RMK. III. 1461), valamint J. SARTORIUS *Linguarum misturáj*ának 1702-ben, Königsbergben megjelent kiadását (RMK. III. 4347).

⁹ RMK. III. 282.

¹⁰ JÖRGENSEN, Arne: *Calonius–Naumannska Samlingen i Helsingfors Universitetsbibliotek*. Helsinki, 1936.

دكتور آتلة أحمد انصار
 DISPUTATIO PHILOGICA
 PROR, DC

LINGVARUM MISTURA,
 Scilicet;
 NUM TALES LINGVÆ, UT NULLA ALTERIUS
 VERBA IN SE ADMIXTA CONTINEAT, DENTUR?
 Quam

AUSPICIO
RECTORIS MAGNIFICENTISSIMI,
SERENISSIMI ac EXCELSSIMI PRINCIPIS ac DOMINI,
DOMINI FRIDERICI
WILHELMII,
 REGNI PRUSSIÆ ET ELECTORATUS
 BRANDENBURG. HÆREDIS &c. &c.
FERMISSIMÆ PHILOSOPHICÆ FACULTATIS
 PRO RECEPTIONE IN FANDEM
 IN REGIA BORUSSIÆ ACADEMIA
Publicæ Eruditionis Examini submittent,
 P. R. E. S. E. S.

M. JOANNES SARTORIUS,
 S. Hebrææ, Orient. Lingv. cultor, & Ecclesiæ Ritzviciensis
 Myllopolus, in Præfekturâ Lectus,
AC RESPONDENS
 Die Officij Anno MDCCLII
 IN AUDITORIŒ PHILOSOPHICO
 Hæc confutit.
 REGIOMONTI, Typis REHSNERIANIS

8
GYMNASII PHYSICI
 DISPUTATIO TERTIA
 DC

FORMARUM
NATURALIUM.
Quam
 Auspicis Sacrosanctæ & Individuæ Trinitatis,
 Libertatis exercitii gratiâ
Publicæ ventilationi proponit
 SUB PRÆSIDIO
Dn. M. JOHANNIS SCHARFII,
 Logicæ & Metaphysicæ in Alma Lencorea Pub.
 Professoris celeberrimi, Præceptoris, Promotoris
 ac Fautoris sui statim colendi,
Respondens
SAMUEL PENTEKIUS
 Carpathensis Ungarus.
Ad diem 11. Septembris in Auditorio Veteri,
Torni à 2. pomeridiano.
 WITTEBERGÆ
 Ex Officina Hæredum JOHANNIS GORMANNI,
 ANNO dñi 1833.

könyvnyomtató arra, hogy a külföldi nyomdászok számtalan azonos tárgyú és széles körben terjesztett tudósításai mellett saját nyomdáján svéd nyelvéű újságokat bocsásson ki a császári seregek diadalmas előretöréséről és Magyarország felszabadításáról.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Pósházi János Syllabusának ismeretlen debreceni kiadása 1685-ből. Ballagi Aladár,¹ majd Ballagi Géza² közölte, hogy Töltési István debreceni nyomdászt a főbíró tömlöcbe vetette, mivel Pósházi János egykori sárospataki tanárnak Coccejus és Descartes ellen írott művét a cenzúra megkerülésével, tehát engedély nélkül kinyomtatta. Az utóbbi szerző Révész Imre *A debreceni nyomdászat első korszakáról* című tanulmányára hivatkozott. Megjelenési helyét azonban nem tüntette fel,³ így a későbbi szakírók forrását nem ellenőrizhették. Egyetlen homályos célzás volt csupán ismerős, amiből viszont messzemenő következtetéseket nem lehetett levonni. Komáromi István 1685. július 12-én Apafi Mihályhoz írott levele ez,⁴ amelyben kegyelmet kér Töltési számára: „kiváltképen szegény typographusunk mellett nagyságod mint kegyelmes urunk előtt alázatosan instalunk, ha mi defectus vagyon dolgában, az egyszer légyen Gratiája, ez után minden közönséges jóban Isten dicsőségére, hazának javára occupálni fogja magát.”

Csürös Ferenc Pósházi könyve kiadásának, ill. a nyomdász bebörtönzésének „semmi-féle följegyzésben nyomát” nem találta, jóllehet szerinte „előkerül valamikor adat, amely rávilágít a dologra, addig azonban az egészet függőben kell hagyni.”⁵ A debreceni nyomda újabb monográfiája pedig határozottan leszögezte, hogy „Pósházi munkáiból egyet sem adtak ki Debrecenben, főleg Sárospatakon jelentek meg az 1660-as években.”⁶

Egykorú hiteles adat azonban végérvényesen tisztázza a kérdést. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában az 1685. június 26-i egyházmegyei jegyzőkönyvben⁷ az alábbi sorok állanak:

„Stephanus Töltési Typographus Debrecinensis ob impressionem scripti Johannes Posaházi contra Coccejum et Carthesium incarcerationatur. Delib[eratum:] Mittuntur legati ad iudicem tenuendo illius in ea res errorem.”

Töltésit tehát valóban börtönbüntetésre ítélték.⁸ Jögalapot erre a puritánusok ellen hozott szatmárnémeti nemzeti zsinat XXV. végzése képezett, amely kimondta:

„Komolyan megtiltatik, hogy bárki is, bármely akár kicsiny akár nagy művet s bármí nyelven is, az egyháznak és attól e végre kinevezett bizonyos egyének még pedig tudósoknak bírálata és helybe hagyása nélkül sajtó alá bocsátani, vagy maga a nyomdász kinyomni ne merészeljen, a könyvek elkobzásának, vagy más a tény minőségéhez képest hozandó súlyosabb büntetésnek terhe alatt.”⁹

¹ *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472–1877.* Bp. 1878. 78. p. Az ő nyomán: FIRZ József: *A magyar könyv története 1711-ig.* (Bp.) 1959. 156–157.

² *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig.* Bp. 1888. 13.

³ Megjelent: *Emlékbeszédék melyek szab. kir. Debreczen város könyvnyomdájában működő két veterán nyomdász Csontos Ferentz és László Lajosnak 1874. évi Julius 18. napján tartott Felsőszázados Emlékünnepélykor elmondattak.* Debreczen, 1874. 17–37. p.

⁴ *Történelmi Tár* 1895. 756.

⁵ *A debreceni városi nyomda története 1661–1911.* Debrecen, 1911. 320.

⁶ BENDA Kálmán – IRINYI Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda (1561–1961.)* Bp. 1961. 273.

⁷ *A debreceni egyházmegye iratai – Közgyűlési jegyzőkönyvek.* Jelzete: I. 31. a. 2.

⁸ Ez lehetett annak a kiváltó oka, hogy Debrecen hamarosan elhagyta, és a már a következő esztendőben Komáromban találjuk. (Csürös Ferenc: I. m. 131.)

⁹ *A Szatmárnémetiben 1646. évben tartott nemzeti zsinat végzései.* Ford. Kiss Áron. (Keckemét, 1875.) 96–97.

Pósházi könyvét — ez minden bizonnyal a *Syllabus Assertionum*... volt¹⁰ a fentiek értelmében elkobozhatták. A debreceni református egyházmegye lelkesízi karát azonban igen kedvező színben tünteti fel, hogy közbenjárt a nyomdászért — és talán nem ennek a nyomtatványának ellenére! — mint ahogyan a legújabb kutatások okkal kérdőjelezik meg „a kálvinista Róma” merev konzervativizmusáról a köztudatban kialakult képet. Így pl. a puritanizmussal kapcsolatban máris kiderült, hogy a város és kollégiuma művelődés-történetünk egésze számára korán, haladó szellemű, fontos gócponttá vált.¹¹ A fenti nyomdatörténeti adalék pedig további, szélesebb körű kutatásokat tesz indokolttá.

BARCZA JÓZSEF

¹⁰ RMK II. 1567. — Pósházi anticoccejánizmusára és Descartes-ellenességére ZOVÁNYI Jenő: *A coccejánizmus története*. Bp. 1890. 117–124. MAKKAI Ernő: *Pósházi János élete és filozófiája*. Kolozsvár, 1942. 43–44., 90–95. p. BÀN Imre: *Apáczai Csere János*. Bp. 1958.

¹¹ TÓTH Béla: *Debrecen és a puritanizmus*. = *Református Egyház* 1974. 7. sz. 272–277. Barcza József: *A puritanizmus kutatásának újabb eredményei*. = *Theológiai Szemle* 1976. 11–12. sz. 333–336.